

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ: ЇЇ СИСТЕМНІ ЕЛЕМЕНТИ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

Досліджується мовна особистість та її структура. Розглянуто походження цього терміна, його зміст, основні компоненти мовної особистості. Мовну особистість охарактеризовано з позицій її функціонування, мовленнєвої поведінки. Виділено її інваріантні та змінні складники. Згідно з існуючими класифікаціями систему мовної особистості представлено як складну багаторівневу парадигму, що піддається зовнішнім впливам та готова до трансформацій на будь-якому рівні своєї організації. Виявлено, що незважаючи на взаємопов'язаність рівнів, необхідна додаткова екстралінгвістична інформація, пов'язана з мовною соціалізацією та прийнятими в певному суспільстві стереотипами для всеохоплюючого дослідження мовної особистості. Увагу зосереджено на комунікативному аспекті, що дало підставу для лінгвістичного аналізу термінів *комунікативна особистість*, *мовленнєва особистість* і *людина-мовець* як аспектів складного та багатогранного феномену мовної особистості. Здійснено порівняльний аналіз визначень цих понять, зокрема *комунікативна особистість*, яке окремі науковці ототожнюють із поняттям мовної особистості, розглядаючи його з позиції вербалізації в мовленні.

Ключові слова: мовна особистість, комунікативна особистість, людина-мовець, стереотипи поведінки, мовленнєва діяльність, комунікативний паспорт.

Постановка наукової проблеми та її значення. Антропоцентричні дослідження зробили актуальним термін «мовна особистість». Вивчення феномену мовної особистості займає одну з провідних позицій у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці. «Мовна особистість – ось та наскрізна ідея, яка, як показує досвід її аналізу й опису, пронизує всі аспекти вивчення мови та одночасно руйнує межі між дисциплінами, що вивчають людину, оскільки не можна вивчати людину поза її мовою» [4, 3].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Основну тенденцію сучасної лінгвістики визначено антропоцентричною спрямованістю наукових досліджень, значимістю людини під час дослідження мови, у результаті чого центральним об'єктом досліджень сучасного мовознавства став носій мови, людина-мовець, тобто мовна особистість. Як справедливо зазначає Ю. Н. Караулов, термін «мовна особистість» має міждисциплінарний характер і знаходить своє призначення в психолінгвістиці, комунікативній лінгвістиці, лінгвокультурології, дискурсознавстві тощо (Ю. Н. Караулов [4], Г. І. Богін [1], В. І. Карасик [3], В. В. Красних [6], А. А. Пушкін, С. Taylor, Н. White, Т. К. Fitzgerald, М. Keith, S. Pile, J. Shelter, К. J. Gergen та ін.). **Мета** статті – розкрити зміст поняття *мовна особистість* та суміжних із ним термінів. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати наявні дослідження феномену мовної особистості;
- дати визначення мовної особистості;
- охарактеризувати рівні мовної особистості;
- розкрити особливості суміжних понять «мовленнєва особистість» та «комунікативна особистість».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Поняття «мовна особистість» з'явилося майже одночасно в 30-х роках минулого століття в роботах німецького науковця Й. Л. Вайсгербера та російського лінгвіста В. В. Виноградова. Останній трактував поняття мовної особистості на основі аналізу літературно-словесної творчості й особистості автора. Критикуючи поширену в той час думку, що ототожнювала мову літературно-художніх творів із загальнописемною соціально зумовленою системою літературної мови, він порушує питання індивідуальної творчості. Мовна особистість постає як носій колективної свідомості, дослідження якої дає змогу не лише розкрити іманентно

¹² ♥ Карпіна О., 2015

закладені в ній мовні форми, але й пропонує прийоми їх суб'єктивного осмислення [2, 61]. Індивідуальна словесна творчість особистості, окрім загальноприйнятих форм словесного вираження, містить і суб'єктивні композиційні прийоми їх поєднання, пов'язані з особливістю індивідуального мислення. Проте, декілька разів застосовуючи словосполучення *мовна особистість*, автор далекий від розкриття цього поняття, через що воно так і не набуває термінологічного характеру на цьому етапі.

Поняття мовної особистості уведено в лінгвістичний ужиток у 80-ті роки XX століття Ю. Н. Карауловим та Г. І. Богіним. Г. І. Богін розглядає мовну особистість як носія мови, структура якого складається з п'яти рівнів розвитку, із яких перший є найнижчим і, відповідно, п'ятий – найвищим. Рівні мовної особистості виділено на основі системи соціальних оцінок мовленнєвої діяльності.

Перший рівень, умовно названий рівнем правильності, передбачає правильне вживання мовних одиниць. На другому рівні відбувається інтеріоризація мовленнєвого вчинку, що пов'язано зі швидкістю його подальшої інтерпретації. Якщо швидкість повідомлення низька та характеризується наявністю великої кількості пауз, то це свідчить про недостатньо інтеріоризований внутрішній план мовленнєвого вчинку. Третій рівень оцінює насиченість мовлення особистості, що передбачає застосування засобів мовлення в галузі фонетики, лексики та граматики. Четвертий рівень перевіряє здатність особистості адекватно вибирати одиниці мовленнєвого ланцюга в межах одного речення. Контекстуальна правильність/неправильність вибору одиниць мовного ланцюга відбувається на останньому, п'ятому рівні, що отримав назву *адекватного синтезу* [1]. Проте ця модель мовної особистості була би неповною без урахування її соціальної готовності до сприйняття текстів, а не лише їх породження. Отож, рівні мовного розвитку особистості співвідносяться з рівнем розуміння текстів.

Ю. Н. Караулов під *мовною особистістю* розуміє «сукупність здібностей і характеристик людини, що обумовлюють створення і сприйняття нею мовних творів (текстів), які різняться: а) ступенем структурно-мовної складності; б) глибиною і точністю відображення дійсності; в) певною цільовою спрямованістю» [4, 3]. При цьому мовна особистість вміщає в себе і психічний, і соціальний, і етичний та інші компоненти, але переломлені через її мову, її дискурс [4, 7]. Ю. Н. Караулов запропонував структуру мовної особистості, яка складається з трьох рівнів: 1) вербально-семантичного; 2) когнітивного; 3) прагматичного.

1. Вербально-семантичний рівень передбачає для носія нормальне володіння природною мовою, а для дослідника – традиційний опис формальних засобів вираження певних значень. Цей рівень ще називають нульовим, тому що в певному сенсі він беззмістовний для визначення особистості, хоча і є необхідною передумовою її становлення. «На рівні ординарної мовної семантики, на рівні смислових зв'язків слів, їх поєднань і лексико-семантичних відносин ще немає можливостей для прояву індивідуальності. У крайньому разі на цьому рівні ми можемо констатувати нестандартність, неповторність вербальних асоціацій, які самі по собі ще не дають відомостей про мовну особистість, про більш складні рівні її організації» [4, 36].

2. Когнітивний рівень, одиницями якого є поняття, ідеї, концепти, що складають індивідуальну картину світу. Когнітивний рівень мовної особистості передбачає перехід до знань, а значить, охоплює інтелектуальну сферу особистості, даючи досліднику вихід через мову, через процеси говоріння і розуміння – до знання, свідомості, процесів пізнання людини. «Завершена, однозначно сприйнята картина світу можлива лише на основі встановлення ієрархії смислів і цінностей для окремої мовної особистості» [4, 37].

3. Прагматичний рівень включає цілі, мотиви, інтереси, установки та інтенціональності. Цей рівень забезпечує в аналізі мовної особистості закономірний і зумовлений перехід від оцінок її мовленнєвої діяльності до осмислення реальної діяльності у світі.

З огляду на сказане вище мовна особистість – суперечливий феномен, що варіює між стабільністю і змінністю, здатний піддаватися зовнішнім впливам та готовий до трансформацій

на будь-якому рівні своєї організації. Співвідношення позачасового (стабільного) та часового параметрів створює наповненість кожного рівня. До позачасових форм нульового рівня відносяться стійкі загальнонаціональні вербально-семантичні асоціації. Інваріантна модель картини світу відображає стійкі уявлення людства про сенс буття, що становить незмінну складову частину першого, лінгво-когнітивного рівня. Найвищий рівень містить стійкі комунікативні потреби і готовності цим потребам відповідати. Змінні феномени теж градуюють на кожному рівні залежно від їхньої розповсюдженості на окрему особистість, на невеликий мовленнєвий колектив чи на соціальну спільноту. Однак слід зауважити, що інваріантні, позачасові елементи в структурі рівнів мовної особистості мають відбиток національного колориту [4, 39].

Усі рівні взаємопов'язані, але ця залежність не є прямою, отже обізнаність із особливостями вербально-семантичного рівня не дає підстав до висновків про індивідуальну мовну картину світу особистості, а дослідження тезаурусу не відкриває цілі й мотиви особистості. Для встановлення зв'язку між рівнями необхідна додаткова екстралінгвістична інформація, пов'язана з мовною соціалізацією та прийнятими в певному суспільстві стереотипами. Окрім елементів соціальної історії, важливою є інформація про її соціальне функціонування. А оскільки мовна особистість містить окрім соціальних ще й індивідуальні риси, то під час її дослідження вважають доцільним враховувати й емоційно-афективну інформацію.

В. І. Карасик розглядає мовну особистість як певного індивідуума, що перебуває у мовному просторі, де існують стереотипи поведінки, зафіксовані в мові, у значенні мовних одиниць та смислах тексту [3, 8]. Вона є носієм мовної свідомості, що вербалізується через мовленнєву поведінку. Багато дослідників, зосередившись на комунікативному аспекті дослідження мовної особистості, поступово стали використовувати й інші терміни – мовленнєва особистість, комунікативна особистість.

В. І. Карасик визначає комунікативну особистість як узагальнений образ носія культурно-мовних та комунікативно-діяльнісних дій, цінностей, знань, установок і поведінкових реакцій та розглядає мовну особистість в умовах комунікації як комунікативну [3, 26]. Він виділяє три аспекти-плани зазначеного поняття: ціннісний, пізнавальний і поведінковий. Ціннісний план комунікативної особистості містить етичні норми, властиві певному етносу в певний період. Ці норми закріплено в моральному кодексі народу, відображають історію і світосприйняття людей, об'єднаних спільною культурою і мовою. До нього відносяться універсальні висловлювання, що складають культурний контекст, комунікативні стратегії, оцінні значення слів, принцип увічливості, загальнолюдські цінності, і ті, які властиві певному колективу та індивідуальні, особистісні цінності.

Пізнавальний план комунікативної особистості виявляється через аналіз властивої їй картини світу, виділяючи предметно-змістові та категоріальні способи інтерпретації дійсності. Зазначимо, що в цьому аспекті термін «мовна особистість» більш доречний. Поведінковий план комунікативної особистості включає специфічну сукупність свідомих і мимовільних характеристик мови й лінгвістичних засобів спілкування, які розглядають у соціолінгвістичному й прагматичному аспектах. У першому випадку йдеться про мовні індекси чоловіків і жінок, дітей і дорослих, освічених і менш освічених носіїв мови, людей, що говорять рідною та нерідною мовами. Другий випадок передбачає застосування певних моделей спілкування відповідно до обставин, у яких воно відбувається. На наш погляд, дослідження комунікативної мовної особистості в трьох аспектах відповідає трирівневій структурі особистості, побудованій Ю. Н. Карауловим.

В. В. Красних розмежовує такі поняття, як *людина, що говорить, мовна особистість, мовленнєва особистість і комунікативна особистість*. Ці поняття вона співвідносить із мовною концепцією А. А. Леонтьєва, який розглядав мову як предмет, як здатність і як процес [6]. Якщо вважати мовну особистість парадигмою, то мовленнєва особистість становитиме феномен цієї парадигми. Елементи будь-якої системи виявляють себе у функціонуванні, отже

цьому компоненту відповідатиме комунікативна особистість. Це розмежування представляється суто теоретичним, адже кожна людина в момент своєї мовленнєвої діяльності виступає як мовна, мовленнєва і комунікативна особистість. Окрім згаданих особистісних типів, В. В. Красних виділяє також людину, що говорить (людина-мовець). Розглянемо типологічні характеристики кожного зазначеного типу. *Людина-мовець* – особистість, одним із видів діяльності якої є мовна діяльність (охоплює і процес породження, і процес сприйняття творів). *Мовна особистість* – особистість, що проявляє себе в мовленнєвій діяльності й має певну сукупність знань і уявлень. *Мовленнєва особистість* – особистість, яка реалізує себе в комунікації, вибирає і здійснює ту чи ту стратегію і тактику спілкування, вибирає і використовує певний репертуар засобів (як власне лінгвістичних, так і екстралінгвістичних). *Комунікативна особистість* – конкретний учасник конкретного комунікативного акту, реально діючий у реальній комунікації [6, 151].

В. Б. Кашкін під *комунікативною особистістю* розуміє сукупність індивідуальних комунікативних стратегій і тактик, когнітивних, семіотичних, мотиваційних переваг, що сформувалися в процесах комунікації як комунікативна компетенція індивіда, його «комунікативний паспорт», «візитна картка». Комунікативна особистість – зміст, центр і єдність комунікативних актів, які спрямовані на інші комунікативні особистості, – комунікативний діяч [5, 127]. Таким чином, комунікативна особистість – це особистість, яка характеризується конкретно комунікативною поведінкою.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Мовна особистість – це суб'єкт, що має певну сукупність знань і уявлень та реалізує себе в мовленнєвій діяльності. Мовна особистість – явище парадигматичне та багаторівневе. Елементами цієї парадигми можна вважати мовленнєву особистість, що функціонує як комунікативна. Досліджуване поняття є явищем соціальним, адже мовна особистість є носієм колективної свідомості. Подальша розробка теорії мовної особистості, дослідження мовлення індивіда є перспективним науковим напрямом.

Джерела та література

1. Богин Г. И. Обретение способности понимать. Введение в филологическую герменевтику : монография / Г. И. Богин. – М. : Психология и бизнес Онлайн, 2001. – 701 с.
2. Виноградов В. В. О языке художественной прозы : избр. труды. Т. 5 / В. В. Виноградов ; [послел. А. П. Чудакова ; коммент. Е. В. Душечкиной и др.]. – М. : Наука, 1980. – 360 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик ; Науч.-исслед. лаб. «Аксиологическая лингвистика». – М. : Гнозис, 2004. – 389 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – 7-е изд. – М. : Изд-во ЛКИ, 2010. – 264 с.
5. Кашкин В. Б. Введение в теорию коммуникации / В. Б. Кашкин. – Воронеж : Воронеж. гос. техн. ун-т, 2000. – 175 с.
6. Красных В. В. Основы психолингвистики и теории коммуникации : курс лекций / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2001. – 270 с.
7. Стернин И. А. Русские: коммуникативное поведение / И. А. Стернин, Ю. Е. Прохоров. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта ; Наука, 2006. – 238 с.

References

1. Bogin, Georgii. 2001. *Obreteniie Sposobnosti Ponimat. Vvedeniie v Filologicheskuiu Germentviku*: monografiia. Moskva: Psikhologiiia i Biznes Onlain.
2. Vinogradov, Viktor. 1980. *O Yazyke Khudozhestvennoi Prozy*: Izbrannyye Trudy. Tom 5. Moskva: Nauka.
3. Karasik, Vladimir. 2004. *Yazykovoï Krug: Lichnost, Kontsepty, Diskurs*. Moskva: Gnozis.
4. Karaulov, Yurii. 2010. *Russkii Yazyk i Yazykovaia Lichnost*. Ed. 7th. Moskva: Izdatelstvo LKI.
5. Kashkin, Viacheslav. 2000. *Vvedeniie v Teoriiu Kommunikatsyi*. Voronezh: Voronezhskii Gosudarstvennyi Tekhnicheskii Universitet.
6. Krasnykh, Viktoriia. 2006. *Osnovy Psykholingvistiki i Teorii Kommunikatsyi*: Lectures. Moskva: Gnozis.
7. Sternin, Iosif and Prokhorov, Yurii. 2006. *Russkii: Kommunikativnoie Povedeniie*. Moskva: Flinta; Nauka.

Карпина Елена. Языковая личность: её системные элементы и функционирование. Исследуется языковая личность и ее структура. Рассматривается происхождение термина, содержание, основные компоненты языковой личности. Языковая личность охарактеризована с позиций ее функционирования, речевого поведения. Выделены ее инвариантные и переменные составляющие. Согласно существующим классификациям система языковой личности представлена как сложная многоуровневая парадигма, которая подвержена внешним воздействиям и готова к трансформациям на любом уровне своей организации. Выявлено, что несмотря на взаимосвязанность уровней, необходима дополнительная экстралингвистическая информация, связанная с языковой социализацией и приемлемыми в определенном обществе стереотипами для всеобъемлющего исследования языковой личности. Внимание сосредоточено на коммуникативном аспекте, что дало основание для лингвистического анализа терминов «коммуникативная личность», «речевая личность» и «человек говорящий» как аспектов сложного и многогранного феномена языковой личности. Осуществлен сравнительный анализ определений этих понятий, в частности понятия «коммуникативная личность», которое некоторые ученые отождествляют с понятием «языковой личности», рассматривая его с позиции вербализации в речи.

Ключевые слова: языковая личность, коммуникативная личность, человек говорящий, стереотипы поведения, речевая деятельность, коммуникативный паспорт.

Karpina Olena. Linguistic Identity: its Systemic Components and Operation. The article is devoted to the study of linguistic identity and its structure. The origin of the term, its meaning, the main structural components of linguistic identity are considered. The author has determined linguistic identity from the standpoint of its operation, its verbal behaviour. Its invariant and variable components are highlighted. Based on the current classifications the system of linguistic identity is presented as a complex multilevel paradigm that is exposed to external influences and is ready for transformation at every level of its organization. It is established that despite the interconnectedness of levels, some extra-additional information related to language socialization and acceptable in a society stereotypes is required for all-embracing investigation of the given notion. The attention is focused on the communicative aspect that has enabled the linguistic analysis of the terms “communicative identity”, “speech identity”, “homo loquens” as the aspects of the complex and multi-faceted phenomenon of linguistic identity. The comparative analysis of the definitions of these notions was undertaken including the notion of communicative personality, which some scholars identify with the notion of linguistic identity, considering it from the perspective of its verbalization in speech.

Key words: linguistic identity, communicative identity, homo loquens, patterns of behavior, speech activity, communicative passport.